

Odling av träd eller nyttjande av natur?

Tankar kring skogsbrukets ställning inom markanvändningen

HUR, FÖR VEM OCH VARFÖR vi nyttjar naturresurser debatteras ständigt, oaktat om det gäller inrättande av naturreservat, vindkraftverk, gruvverksamhet eller bedrivandet av t.ex. skogsbruk, rennäring eller yrkesfiske. Debatten kan grovt sett polariseras i två läger: de som har och de som inte har ekonomiskt intresse i nyttjandet av specifika resurser. Företrädarna för de olika synsätten har olika och ofta oförenliga intressen och syn på hur resurserna kan eller bör nyttjas. Dessutom är nyttjandet eller för den delen bevarandet ofta förknippat med en osäkerhet rörande konsekvenserna av olika typer av agerande och handlande, eftersom det rör sig om komplexa ekosystem. Ingen gruppering sitter med andra ord inne med facit för hur naturresurserna kan eller bör skötas för att tillgodose alla (eller i alla fall flera) målsättningar samtidigt. Detta gör att naturresursnyttjande generellt sett är ett problem som saknar optimala lösningar. Istället mynnar debatten ofta ut i kompromisser som ingen är riktigt nöjd med men som många i alla fall kan leva med. Dessa kompromisslösningar kan variera över tid, och bygger på gemensamt lärande vilket i bästa fall kan leda till ökad förståelse och/eller åtminstone acceptans för varandras intressen och ståndpunkter.

När det gäller ett av vår tids mest landsomfattande naturresursutnyttjande, bruket av skog i vid mening, intar det emellertid en särställning bland olika former för naturresursnyttjande vilket i sin tur försvårar såväl debatten om skogens nyttjande som möjligheterna att hitta kompromisser mellan olika grupper. I den här texten problematiserar vi skogens särställning med utgångspunkt från en jämförelse med annat naturresursnyttjande¹, samt från de institutionella och perceptuella förutsättningar som omgärdar skogen som resurs. Genom att jämföra skogsbruket med främst jordbruket går det att lyfta fram både likheter och skillnader som kan bidra till att sätta ljuset på skogsbrukets särställning i det svenska samhället. Vi fokuserar på ett ekonomiskt produktionsperspektiv i vår jämförelse av brukande. Ett brukande som prioriterar produktion av biomassa påverkar givetvis andra typer av ekosystemtjänster, men den diskussionen ryms tyvärr inte i denna text som av nödvändighet är fortsatt förenklad i sin polarisering. Vi är väl medveten om förekomsten av alla möjliga ”grå nyanser”, men uppdelning i svart eller vitt fyller både ett praktiskt och pedagogiskt syfte. Vi börjar med en jämförelse med jordbruket.

Likheter mellan jord- och skogsbruk

Skog- och jordbruk har en lång och intim koppling till varandra. Termen lantbruk inkluderar båda delarna, liksom att den så kallade skogsbonden ofta bedriver båda formerna i sin ekonomiska verksamhet. Termerna visar på en samhörighet bottande i ägande- och brukandestrukturen, men också själva brukningsförfarandet förenar. Ur ett strikt produktionsperspektiv handlar det om att använda mark till att odla och skörda grödor. I skogsbruk odlas träd och i jordbruk andra grödor. Grödorna sås eller planteras, gallras och skördas sedan för eget bruk eller för försäljning. De grödor som är önskvärda gynnas och övriga missgynnas, vilket leder till att de odlade områdena får en begränsning i artsammansättning. Ur ett ekonomiskt perspektiv är oftast en huvudgröda (dvs. monokulturer) att föredra – för det är oftast mest rationellt att hantera. Av samma anledning är likåldrighet vanlig; hela området planteras och skördas samtidigt. Dessutom är merparten av de olika odlingsingreppen mekaniserade i både jord- och skogsbruk. Ytterligare likheter är den relativt likartad ägar- och utförarstrukturen, i form av att det är vanligt att utföra arbete på annans mark. Jordbrukande på arrendemark har alltså likheter med skogsbrukets avverkningsuppdrag och kår av skogsmaskinsentreprenörer.

Skillnader mellan jord- och skogsbruk

Men givetvis finns det också stora skillnader. En av de mest uppenbara är kanske grödans storlek. Det mesta som odlas och skördas i jordbruket är litet, medan det som startar som små plantor skördas som stora träd i skogsbruket. En potatis eller sockerbeta väger bara en bråkdel av vikten av en stor gran, vilket givetvis innebär särskilda utmaningar och möjligheter. En annan skillnad är att det vid skörd av skog faller ut olika produkter redan vid skörden, eftersom träden delas upp i olika sortiment som t.ex. massaveds- och timmerstockar. Dessa sortiment hålls sedan trädslagsvis isär redan vid skördetillfället och transporteras till olika industrier som vidareförädlar just sitt sortiment. I jordbruket skördas generellt en produkt per område, vilken endera sedan hålls isär ända till slutkund eller levereras till industri som tillsammans med andra produkter tillverkar slutprodukten. Givetvis finns det mellanting i båda leden, men skogsbruk har därmed generellt ett så kallat divergerande (dvs. uppdelande) flöde medan jordbruk har ett konvergerande (sammanförande) flöde.

En annan uppenbar skillnad är omloppstiden, där det i jordbruk är vanligt med en omloppstid på mindre än ett år medan det i skogsbruk tar minst 50 år men ofta över 100 år från sådd eller plantering till skörd. I linje med detta ligger att jordbruksgrödorna ofta måste skördas vid exakt rätt dag eller vecka för att ge bäst kvalitet och betalning. Träd har inte lika snävt optimum i mognad och värdeutveckling, så lämpligt skördetillfälle anges ofta i form av ett intervall på många år. Lägsta skördeålder liksom hur stor andel av skogsinnehavet som får vara under föryngring samtidigt är reglerat i Skogsvårdslagen (1979:429). Sådan lagstadgad reglering saknas för jordbruk, som däremot har en omfattande reglering i form av många och ofta detaljerade villkor som måste uppfyllas för att ge rätt till ekonomiskt bidrag för

verksamheten. Detta med bidrag är också en påtaglig skillnad, eftersom bidrag (dvs. direkt subventionering) utgör en påtaglig del av inkomsten i jordbruksverksamheten medan skogsbruket bedrivs i princip helt utan bidrag.

Det skiljer också i regleringar kring hur marken får nyttjas och anpassas efter brukandet. I jordbruket är det som bekant tillåtet att i stor utsträckning anpassa marken till jordbrukande genom att t.ex. dika, stenrensa och flytta jordmassor. Den löpande verksamheten omfattar heltäckande markbearbetning av olika former för att gynna grödan. Dessutom används kemikalier för att både gynna grödan (gödsling) och för att missgynna konkurrens och skadegörare (bekämpningsmedel). Skogsbrukande skall däremot, i idealfallet, bedrivas på så sätt att skogsmiljön inte påverkas på annat sätt än att träden tas ut. Markanpassningen är begränsad till att tillåta skapandet av lämpliga sådd/planteringsplatser (markberedning) samt viss dikning och grävning för framkomlighet. Kemikalieanvändningen är begränsad och omtvistad, där både gödsling och bekämpningsmedel snarare är att se som undantag än regel jämfört med jordbruk. På det hela taget kan skillnaderna tydliggöras i termer av att jordbruket får anpassa marken efter sina behov, medan skogsbruket får anpassa sig till de naturgivna förutsättningarna.

Skillnader mellan jordbruks- och skogsmark

Förenklingen av tillåten markanpassning sätter fingret på nästa skillnad, nämligen hur marken som brukas klassificeras. Definitionerna varierar mellan myndigheter,² men generellt kan det sägas att jordbruk bedrivs på jordbruksmark, medan skogsbruk bedrivs på skogsmark. Jordbruksmark är alltså mark som nyttjas för jordbrukande, medan skogsmark är mark där det växer skog och där skogsbruk skulle kunna bedrivas. Avsaknaden av ”bruks”-delen i skogsmark är karakteristisk, både för skillnaden mellan jord- och skogsbruk, och för den debatt som finns kring nyttjande av skog. Jordbrukande har alltså en egen marktyp, i form av ett ägoslag som är avsatt för just den verksamheten. Skogsbrukande däremot, samsas med annan markanvändning inom ägoslaget skogsmark. Att samsas är dock inget självklart internationellt – det finns många länder där skogsbruksmark och natur är skilda marktyper. Detta ”samsande” kan inkludera såväl ekologiska som sociala och estetiska aspekter. Utvecklingen kring hänsynstagande till biologisk mångfald har avancerat betydligt inom både jord- och skogsbruk de senaste 20 åren. Men om man hårdrar skillnaderna kan man emellertid säga att en del ekologiska värden får plats på den mark som används för jordbruk, medan skogsbruket får plats i den skogsbevuxna naturen. Även om få, mot bakgrund av den intensiva debatt som just nu pågår om behovet av att skydda skogen, helt och hållet skulle köpa denna distinktion, bidrar den till att belysa skillnaderna mellan de olika formerna för brukande.

*Visar bilden odling av träd eller återskapande av natur? Eftersom skogsbruk samsas med bland annat ekologiska och sociala intressen i den svenska skogen beror svaret på vem som tillfrågas.
Foto Back Tomas Ersson.*

En annan viktig skillnad är det institutionella ramverk som omgärdar jord- respektive skogsbruk. Jordbruksmark är jordbrukarens privata egendom. Det är tillåtet att hägna in marken för att stänga in eller ut djur. Dessutom får marken inte beträdas av människor utan tillstånd om grödan kan skadas. Detta innebär i praktiken att marken är otillgänglig en mycket stor del av året. Inte heller i skogen får grödan skadas, men där är regelverket (allemanrätten) snarare skapat för att skydda allmänhetens rätt att vistas i skogen. Hägn tillåts endast under skogens föryngring och eftersom uppsättandet och nedtagandet är kostsamt används det sällan. Sammantaget innebär detta att skogsmarken får karaktären av allmän, eller snarare gemensam resurs, trots att den är privat.

Skogsbruk och annan skogspåverkande verksamhet

Trots likheterna med jordbrukets grödoproduktion är skogsbrukandet (ur ett ekonomiskt perspektiv) omgärdat av helt andra normer och regler när det gäller själva brukandet av marken. Det är därmed dags att uppehålla oss kring en kort jämförelse av de företräden som skogsbruk har jämfört med annan markpåverkande verksamhet som exempelvis upprättande av vindkraftverk, kraftledning och gruvverksamhet. En stor skillnad är att skogsbruk i normalfallet inte klassificeras som anmälnings- och tillståndspliktig miljöfarlig verksamhet enligt Miljöbalken (1998:808).³ Skogsbrukandet behöver dock uppfylla de krav som ställs i Skogsvårdslagen samt anmäla vissa åtgärder (t.ex. slutavverkning) i förväg till

Skogsstyrelsen, som sedan bedömer om verksamheten är samrådspliktig. Krav på samråd är dock ovanligt, och när det ändå sker är det oftast för att uppfylla ramverk för frivillig skogscertifiering.⁴ Lagligt sett behöver alltså en skogsägare vanligtvis inte ta in andra myndigheters eller allmänhetens åsikter om den planerade avverkningen och inte heller utreda de miljökonsekvenser som avverkningen kan komma att få. Skogsbrukande är alltså undantaget från resurskrävande krav som annan verksamhet måste uppfylla. Vid upprättandet av t.ex. vindkraftverk måste verksamhetens konsekvenser på miljön utredas,⁵ bland annat med utredning av hur landskapsbilden kommer att påverkas estetiskt. Sådana övervägande behövs normalt sett inte för skogsavverkningar, och inte heller för jordbrukets skördeverksamhet för den delen. Omställning av skogsmark till annan markanvändning kräver alltså omfattande beslutsunderlag, medan pågående markanvändning (dvs. skogsbruk) inte omfattas av sådana krav.

Som pågående markanvändning på en mycket stor andel av Sveriges landareal följer också att skogsbruket aldrig redovisas som ett riksintresse enligt Miljöbalken. Detta kan tolkas både som ett gynnande eller missgynnande faktum. Skogsbrukande har på ett sätt en generell prioriterad status ”om inget annat nämns”, men är aldrig ett uttalat prioriterat intresse inom ett givet område. Det senare kan tolkas som att all annan markanvändning i princip kan komma att gå före skogsbrukandet.

Tiden en nyckelfaktor

Hur kommer det sig då att skogsbruk återfinns i en mellanställning jämfört med annan ekonomisk verksamhet; med väsentligt annorlunda förutsättningar jämfört med produktionen inom jordbruket, men bättre än annan miljöpåverkande verksamhet? Vi vill påstå att svaret på den frågan ligger i dels tidsaspekten och dels i möjligheten att kombinera skogsbrukande med annan verksamhet och andra intressen. Ur ett samhällsperspektiv är det viktigt att det produceras träd för att tillgodose vårt inhemska behov av energi, timmer och papper samt att vi kan generera arbetstillfällen och exportinkomster från produktionsöverskottet. På senare tid har det dessutom kommit till att trädbaserade produkter utgör en viktig del i ersättandet av fossila energikällor och material. Men vi är inte beredda att avsätta skogsmarken endast för dessa ändamål under den tid det tar att odla träden.

Även när det gäller den biologiska mångfalden spelar tiden in på ett avgörande sätt. Under den långa odlingstiden hinner det komma in en mängd växt- och djurarter i odlingen. Tack vare sin storlek kan träden lättare samexistera med andra arter än vad de små jordbruksgrödorna kan. Majoriteten av de inkommande arterna påverkar därför inte trädproduktionen, och endast ett fåtal arter är oönskade. Vissa arter är faktiskt önskade, som exempelvis självsådda träd som kan komplettera de planterade/sådda träden. Andra arter än huvudgrödan bekämpas därför endast i begränsad omfattning jämfört med i jordbruket. Odlingen (för)blir därför ett skogsekosystem även om fokus ligger på trädodling. Kvalitet och önskvärdhet i artsammansättning och substratstrukturer kan givetvis debatteras, men skillnaden mot annan odling är markant.

Tidsaspektens vikt blir tydlig även när vi granskar debatten om skogen. Exempelvis liknas ibland den brukade skogen vid trädplantager, där plantagebegreppet blir ett slagträ i debatten om den svenska skogspolitiken eller vad som utmärker den så kallade svenska modellen. Plantageskogsbruk brukar emellertid förknippas med länder där omloppstiderna är betydligt kortare än i Sverige, och där trädodlingen går så snabbt (mindre än cirka 20 år) att det i princip inte hinner etablera sig andra växter än de träd som odlas. Oftast består dessa odlingar av likåldriga träd av en enda art och med en mark utan eller med bara mycket begränsad annan vegetation. Det närmaste som vi har i Sverige är de så kallade granåkrarna, som uppvisar dessa egenskaper och som generellt anses hålla både låga biologiska och sociala värden. Träden skördas helt enkelt för ofta för att det ska uppfattas som skog. Epitetet ”åker” faller sig därmed självklart, och med en allmän acceptans. En annan likåldrig granskog däremot, som skördas med betydligt längre intervall hinner få inväxande annan vegetation (som tex blåbärsris) och uppfattas då som ”skog”. Trots att skogsbrukandet i princip är detsamma, med tex plantering, röjning, gallring och slutavverkning, undantaget tidsaspekten.

Tidsaspekten påverkar också allmänhetens inställning till brukandet av enskilda skogsområden. Med hundraårig omloppstid överlever ett givet skogsbestånd flera människogenerationer, och när det väl blir aktuellt att avverkas kan det upplevas som något onormalt. Skörd av skog kan därmed leda till protester istället för att ses som en del i en skördecykel. Inom jordbrukslandskapet är i stället skörden självklar, eftersom den återkommer årligen.

De flesta svenskar har skogsområden de betraktar som ”sina”, oavsett vem som äger marken och träden. Andra personer kan därför anse att ägaren inte har rätt att bruka skogen så som lagen medger. Foto Ola Lindroos.

Den långa omloppstiden gör det också möjligt att kombinera skogsbruk med många andra verksamheter, eftersom träden inte är känsliga för att personer går i grödan och det går att kombinera med nyttjande av annan "biproduktion" som t.ex. jakt samt bär- och svamplockning. Dessutom är rekreation i skogsmiljön möjlig utan att påverka grödan nämnvärt.

Min skog – men vår natur?

Vad är då poängen med att jämföra brukandet av skog med andra former av naturresursutnyttjande? Ett syfte var att problematisera skogens särställning i förhållande till många andra former för naturresursnyttjande. Trots att det finns många likheter med aktiviteterna i jordbrukslandskapet finns också stora skillnader som ger skogen en alldeles särskild roll inte enbart i relation till den enskilde ägaren utan även till allmänheten. Detta är grunden till kampen mellan "min skog och vår natur" och den mer diskursiva striden om skogen ska ses som odlingskultur eller natur. Det är viktigt att påpeka att vi i denna text har utgått från ett ekonomiskt produktionsperspektiv av skog, eftersom det är det som flitigast debatteras offentligt. Med den ekonomiska vinklingen synliggörs kampen tydligt och ofta, eftersom den har element som tilltalar media; från det spektakulära i form av en ojämn och orättvis kamp ("det stora giriga skogsbolaget mot den lilla enskilda altruistiska individen/ideella organisationen") till det existentiella rörande naturresursnyttjande (på vilket sätt kan och bör mänskligheten samexistera med resten av biosfären?).

Men ägaren kan givetvis bruka skogen även för många andra syften, som exempelvis för jakt, biologisk mångfald samt estetiska eller kulturella värden. I normalfallet kombineras många nyttor, men hur dessa prioriteras varierar mellan ägarna och kan också skifta över tiden. Oavsett prioritering påverkas dock brukandet av att skogen inte enbart ses som en privat resurs utan också som en gemensam sådan.

Att skogen intar en särställning i såväl det formella regelverket som det mer informella, dvs. normer och sedvänjor, kräver en breddad syn på skogsbruket. Det gäller inte minst när nya aktörer länkade till den klimat- och energiomställningen nu gör entré på den skogligen spelplanen, med sina anspråk på den svenska skogen.

Behovet av att kunna föra en öppen och konstruktiv debatt om skogen och dess framtid har kanske aldrig varit större än nu, samtidigt som positionerna mellan olika intressen förefaller vara mer låsta än någonsin. Vår förhoppning är att nya processer, som till exempel det planerade inrättandet av ett nationellt skogsprogram, kan låsa upp de fasta positionerna och öppna upp för en breddad debatt om skogen och dess roll. En debatt som öppnar upp för nya effektivare metoder för brukandet såväl som för bevarandet av skog.

Noter

¹ I denna text används naturresursnyttjande och markanvändning som synonymer. Jordbrukande anses som ett naturresursnyttjande (och tillika markanvändning), bland annat eftersom det ursprungligen är natur som tagits i anspråk och omdanats under jordbrukandet.

² Enligt Fastighetstaxeringslagen (1979:1152) är jordbruksmark, dvs. åker- eller betesmark, mark som används eller lämpligen kan användas till växtodling eller bete. Skogsmark delas upp i produktiv och improduktiv skogsmark, utifrån ifall marken kan producera i genomsnitt minst en kubikmeter virke per hektar och år eller inte.

I Miljöbalken definieras jordbruksmark som sådan åkermark och betesmark som ingår i fastighet som är taxerad som lantbruksenhet (1998:808, 12 kap, §7), dvs. enligt Fastighetstaxeringslagen.

³ Carlborg et al. 2011. Tillsyn enligt 9 kap miljöbalken av verksamhet på mark som omfattas av skogsvårdslagen. Meddelande 1:2011, Skogsstyrelsen.

⁴ Om skogen är certifierad i enlighet med exempelvis svenska FSC (<http://se.fsc.org/>) finns det i vissa fall krav på samråd före avverkning.

⁵ Görs genom en miljökonsekvensbeskrivning (MKB) som syftar till att identifiera och beskriva direkta och indirekta effekter av verksamheten. MKB-arbetet regleras av miljöbalken (1998:808).

Rekommenderad fördjupningsläsning (i bokstavsordning)

Albrektson, A., Elfving, B., Lundqvist, L. & Valinger, E., 2012. Skogsskötselns grunder och samband. Skogsskötselserien nr 1. Skogsstyrelsen, Jönköping.

Andersson, P., & Palme, U., 2012. Markanvändningens effekter på växthusgaser, biologisk mångfald och vatten. Naturvårdsverket, Rapport 6509. 40 s. ISBN 978-91-620-6509-6.

Andersson, P., 2013. "Vår kärlek till skogen förblindar oss", i *Forskning och Framsteg* 9, s. 29.

Sandström, C., Lindkvist, A., Öhman, K. & Nordström, E-M., 2011. "Governing competing demands for forest resources in Sweden", in *Forests* 2(1):218–242.

Sandström, S., Eckerberg, K. & Raitio, R., 2013. "Studying conflicts, proposing solutions – Towards multi-level approaches to the analyses of forest conflicts", in *Forest Policy and Economics*, 33:123–12.

Westling, U., 2012. Utrymme för konflikt: Skogliga konflikter i svensk press 1990–2011. Future Forests Working Report. Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.

Westling, U., 2013. Tvister om skogens sociala värden: Om mediernas roll i fyra skogliga konflikter. Future Forests Working Report. Statsvetenskapliga Institutionen, Umeå universitet.

Summary

Cultivation of trees or use of nature? Thoughts on the position of forestry in land use

How, why, and for what purpose we use natural resources are debated and often a source of conflict between strong interests. This applies in particular to forests and forest use which occupy a specific position among different forms of land use in Sweden. By comparing forestry with other types of land use, e.g. agriculture, we problematize the unique position of forests in relation to individual owners but also to the public. The conflict which involves institutional aspects such as property rights, formal rules and informal norms and discursive aspects on how to define a forested landscape – as culture or nature - affects the debate about the use of forests and the potential to find sustainable compromises between different groups of users.

Keywords: Forestry, agriculture, biodiversity, multiple use, interest groups, conflict

Ola Lindroos, docent, erhöill Kungl. Skytteanska Samfundets pris till en yngre forskare vid SLU:s skogsvetenskapliga fakultet i Umeå 2011.

Camilla Sandström, docent i statsvetenskap vid Umeå Universitet och verksam inom forskningsprogrammet Future Forests.